

İki Darbe Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Muhalefet (1960-1980)

Murat KASAPSARAÇOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü

E-Mail: murat.kasapsaracoglu@antalya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4786-6592

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.04.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 21.10.2020

ÖZ

KASAPSARAÇOĞLU, Murat, **İki Darbe Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Muhalefet (1960-1980)**, CTAD, Yıl 17, Sayı 33 (Bahar 2021), s. 259-288.

İki darbe arası (1960-1980) dönem Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu kadar dış politika alanında da önemli dönüşümler geçirdiği krizlerle dolu bir dönemdir. Dış politika alanında Türkiye'nin en önemli gündem maddesi Kıbrıs sorunu olsa da Ortadoğu ve özellikle Arap ülkeleriyle ilişkilerde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Literatürde ise bu döneme ait çalışmalar genellikle yaşanan gelişmelerin dökümünden veya hükümetlerin uyguladıkları politikaların analizinden oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise; post-revizyonist yaklaşım çerçevesinde Türkiye'nin sözü edilen dönemde uyguladığı Ortadoğu politikasının muhalefetteki yansımalarını incelemektir. Bu tarz bir inceleme; hem iç politikada yaşanan gelişmelerin krizlerle dolu yirmi yıllık süreçte dış politikayı nasıl şekillendirdiğini hem de dış politikanın muhalefet özelinde iç politika aktörlerindeki yansımalarını anlamak açısından gereklidir. Bunun sebebi iki darbe arası dönemin yaşanan siyasi istikrarsızlık sebebiyle iktidar - muhalefet döngüsünün en hızlı yaşandığı dönem olması ve partilerin muhalefetteki

söylemleri ile iktidardaki pratikleri arasında bir kıyaslama fırsatı sunmasıdır. Çalışmada kullanılacak birincil kaynaklar bütçe görüşmelerine ait olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları olacaktır. İlk olarak, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını şekillendiren iç ve dış dinamikler incelenecek, sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasının muhalefetteki yansımaları; Ortadoğu ülkeleriyle siyasi ilişkiler ve ekonomik ilişkiler ana başlıkları altında irdelenecektir. Bu çalışmadan elde edilen en temel sonuç Türkiye'de derin bir siyasi kutuplaşma ve bölünme yaşanan bu süreçte Ortadoğu politikaları konusunda iktidar ve muhalefetin ortak bir paydada bulunduğu ve iç politikada meydana gelen kavga ve çekişmelerin Türkiye'nin Ortadoğu politikasına aynı şekilde yansımadağıdır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, 12 Eylül, Ortadoğu, Muhalefet, Politik Ekonomi.

ABSTRACT

KASAPSARAÇOĞLU, Murat, **Turkey's Middle East Policy and the Opposition in the Inter-Coup Period (1960-1980)**, CTAD, Year 17, Issue 33 (Spring 2021), pp. 259-288.

The inter-coup period between 1960 and 1980 is a period full of crises when Turkey witnessed important transformations in political, economic and social areas as well as foreign policy area. Although the Cyprus problem was Turkey's most important agenda in foreign policy area, significant developments occurred also in the Middle East policy, particularly in relations with Arab countries. In the literature on this subject, studies belonging to this period consists generally of the breakdown of developments experienced or the analysis of policies applied by the governments. The aim of this study, however, is to analyze the reflections of Turkey's Middle East policy on the opposition in the said period. Such an analysis is necessary to understand how developments experienced in domestic policy shaped foreign policy in the process of twenty yearsfull of crises and the reflections of foreign policy on domestic political actors with respect to opposition. The reason for this is that the inter-coup period was the period whereby the most speedy government-opposition cycle was experienced due to political instability and that it gives an opportunity to compare between the discourses of the parties in the opposition and their practices in the government. The primary resources to be used in the study will be the records of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) belonging to budget discussions. First, the domestic and foreign dynamics shaping Turkey's Middle East policy will be analyzed. Then, the reflections of Turkey's Middle East policy on the opposition will be studied under two main topics: political relations and economic relations with the Middle East

countries. The most fundamental results obtained from this study are that the government and the opposition met on common ground with respect to the Middle East policies in this process where a profound political polarization and division were experienced in Turkey and that the struggles and conflicts occurred in domestic policy was not reflected in the same way to Turkey's Middle East policy.

Keywords: 27 May 1960 Coup, 12 September 1980 Coup, Middle East, Opposition, Political Economy.

Giriş

Soğuk Savaş tarih yazımının üç temel yaklaşımından biri olan post-revizyonizm; Soğuk Savaş'ın sebeplerini ve bu dönemde yaşanan gelişmeleri dönemin iki süper gücünden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) merkeze alarak değerlendiren gelenekselcilik ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) merkeze alarak değerlendiren revizyonizmin aksine her iki süper gücün politikalarının etkileşimi çerçevesinde değerlendirmektedir.¹ Bu tarz bir kapsayıcı yaklaşım zaman içinde Soğuk Savaş çalışmalarını süper güçlerin hegemonyasından kurtararak üçüncü dünya ülkelerinin de dahil olduğu daha geniş bir çerçeveye oturtmuştur. John Lewis Gaddis ve Melvyn Leffler gibi post-revizyonistlere göre Soğuk Savaş süper güçlerin politikalarına ek olarak bölgesel ve ülkelere özgü dinamikler de göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Post-revizyonizmin literatürdeki etkisi 1970'li yıllardan itibaren görülmeye başlanmış ve Ortadoğu, Uzak Doğu ve Latin Amerika gibi bölgelere ve bu coğrafyalarda bulunan devletlere özgü siyasi, ekonomik, sosyal ve askerî dinamiklerin de analizlere eklenmesiyle daha bütüncül çalışmalar elde edilmiştir.²

Türkiye'nin iki darbe arasındaki dönemde (1960-1980) izlediği dış politikanın en önemli konusu Kıbrıs sorunu olmuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki Ortadoğu politikası ise 1950'li ve 1980'li yılların aksine sınırlı sayıda çalışmaya konu edilmiştir. 1960 ve 1980 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını ele alan çalışmalar ise genellikle hükümetlerin uygulamalarının bir dökümü veya değerlendirmesi şeklindedir.³ Bu çalışmanın amacı; iç dinamiklere

¹ Geir Lundestad, *East, West, North, South*, Sage, London, 2014, s. 10-11.

² John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, Oxford, 1998; Odd Arne Westad, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007; Melvyn Leffler ve Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011 post-revizyonist yaklaşımın önemli örnekleri olarak gösterilebilir.

³ Hasan Duran ve Ahmet Karaca, "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 1, 2013, s. 121-136; Ömer

de vurgu yapan post-revizyonist yaklaşım çerçevesinde Türkiye'nin sözü edilen dönemde uyguladığı Ortadoğu politikasının muhalefetteki yansımalarını incelemektir. Bu tarz bir inceleme; hem iç politikada yaşanan gelişmelerin krizlerle dolu yirmi yıllık süreçte dış politikayı nasıl şekillendirdiğini hem de dış politikanın muhalefet özelinde iç politika aktörlerindeki yansımalarını anlamak açısından önemlidir. Bunun sebebi iki darbe arası dönemin yaşanan siyasi istikrarsızlık sebebiyle iktidar - muhalefet döngüsünün en hızlı yaşandığı dönem olması ve partilerin muhalefetteki söylemleri ile iktidardaki pratikleri arasında bir kıyaslama fırsatı sunmasıdır.

Çalışmada kullanılacak birincil kaynaklar bütçe görüşmelerine ait olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanaklarıdır çünkü bu görüşmeler muhalefetin iktidarın politikalarını kapsamlı bir şekilde değerlendirme ve eleştirme şansına sahip olduğu en önemli mecradır. Bu bağlamda ilk olarak Türkiye'nin Ortadoğu politikasını şekillendiren iç ve dış dinamikler incelenecek ve sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasının muhalefetteki yansımaları; Ortadoğu ülkeleriyle siyasi ilişkiler ve ekonomik ilişkiler başlıkları altında irdelenecektir.

Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının İç ve Dış Dinamikleri

27 Mayıs 1960'ta Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesiyle başlayıp 12 Eylül darbesiyle biten dönem Türkiye'de siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli gelişmelerin ve krizlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Askerî darbe sonucunda devrilen Demokrat Parti (DP) hükümetinin yerine kurulan Millî Birlik Komitesi (MBK) hükümetleri ülkeyi 1961 yılının Ekim ayında yapılan ilk seçimlere kadar yönetmiştir. 1961 seçimlerine kapatılan DP'nin mirasçısı olarak katılan Adalet Partisi (AP) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne yakın bir oranda oy alarak kurulan ilk koalisyon hükümetinde yer almıştır.⁴ Bu dönemin siyasi alanda meydana gelen en önemli gelişmelerinden biri Türkiye'de 1960 öncesi dönemin aksine koalisyonlar dönemini başlatmış olmasıdır. 1960'lara kadar uygulanan çoğunluk sisteminin yerini alan Nispi Temsil Sistemi ile birlikte daha olası hale gelen koalisyon hükümetleri ise 12 Eylül darbesine kadarki yirmi yıllık süreçte pek çok istikrarsız hükümetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemin tek istisnası 1965 seçimlerinde iktidara gelen ve 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtıraya kadar ülkeyi tek başına yöneten Süleyman Demirel liderliğindeki AP

Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, Barış Kitap, Ankara, 1972; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, İstanbul, Hil Yayın, 2010, s. 205-222; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 351-361; Mete Kaan Kaynar, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 94-97; Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 76-88.

hükümetleridir.⁵ 1965 seçimlerinin iç politika açısından diğer bir sonucu da Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin Nispi Temsil Sistemi içinde yalnızca bu seçimde uygulanan Millî Bakiye Sistemi sayesinde parlamentoya girmesi ve 12 Mart muhtırasından sonra kapatılana kadar anti-Amerikancı ve anti-emperyalist söylemleriyle AP hükümetlerinin özellikle iç politikadaki uygulamalarını eleştirmesidir.⁶ İki darbe arası dönemde ordunun siyaset üzerindeki vesayeti de giderek artmış ve Türkiye yirmi yıl gibi kısa bir sürede iki darbe girişimi ve bir muhtıraya sahne olmuştur.⁷ Bu dönemin en önemli siyasal gelişmelerinden biri de özellikle dünyada yaşanan 1968 özgürlük hareketlerinden sonra solun yükselişi ve bunun karşısında da milliyetçi ve İslamcı sağ siyasetin karşı kutuptaki yerini almasıdır.⁸ Türkiye'de yaşanan sağ-sol çatışması 1970'li yılların sonuna doğru bir iç savaş haline gelmiş ve ülkede binlerce insanın ideolojik sebeplerden hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁹

Siyasi ve sosyal hayatta yaşanan gelişmelerin yanı sıra Türkiye 1960'lı ve 1970'li yıllarda DP döneminde uygulanan liberal ekonomi politikalarından da vazgeçmiş ve planlı ithal ikameci ekonomik modeli uygulamıştır. Bu model sayesinde iç pazarın ihtiyaçlarını gidererek gecikmiş sanayi hamlesini tamamlamayı hedefleyen hükümetler sistemin dışa bağımlı olmasından dolayı büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Dışa bağımlılığın iki önemli sac ayağı ise döviz ve petrole bağımlılıktır. 1970'li yılların başına kadar petrol ithalatıyla ihtiyaçlarını gideren Türkiye, özellikle 1973 yılında yaşanan petrol krizinden sonra döviz rezervlerinin büyük bir kısmını petrole yatırmak durumunda kalmış ve bu durum ekonomik gelişmeyi sekteye uğratmıştır. Bunun sonucunda ise Türkiye petrol zengini Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Buna ek olarak Türkiye bu dönemdeki döviz açığının büyük bir kısmını yurt dışında yaşayan gurbetçilerin Türkiye'ye gönderdikleri dövizlerle kapatmış ancak 1970'li yılların sonunda bu gelirden de mahrum olmuş ve Türk ekonomisi özellikle Kıbrıs müdahalesinin ardından 1975 ve 1978 yılları arasında ABD'nin uyguladığı ambargonun da etkisiyle büyük bir krize girmiştir.¹⁰

⁵ Oran, *age.*, s. 655-656.

⁶ Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, İmge Yayınevi, Ankara, 2007, s. 247-272; Zürcher, *age.*, s. 368-371; Kaynar, *age.*, s. 397-433.

⁷ Ahmad, *age.*, s. 223-262.

⁸ 1968 yılında başlayan özgürlük hareketlerinin dünyadaki ve Türkiye'deki yansımalarına ait daha fazla bilgi için bk. Ömer Turan, *1968: İsyân, Devrim, Özgürlük*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019.

⁹ Zürcher, *age.*, s. 373-381; Ahmad, *age.*, s. 424-460; Aydın ve Taşkın, *age.*, s. 295-321.

¹⁰ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 242-245; Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 121-126; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, İmge Yayınevi, Ankara, 2018, s. 136-144; Ahmad, *age.*, s. 329-351.

İç politikada bu gelişmeler olurken Türk dış politikasının bu dönemde en önemli sorunu Kıbrıs olmuştur. 1960 yılında iki toplum-tek devlet modeliyle kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde 1963 yılının son günlerinden itibaren Rumlar ve Türkler arasında çatışmalar artmıştır. 1964 yılının yaz aylarına kadar devam eden çatışmalara müdahale etmeyi planlayan İsmet İnönü'nün başbakanlığındaki koalisyon hükümetinin dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektupla bu planı haber vermesinin ardından gelen sert ve tehdit dolu mektup Türkiye'nin ABD ve Batı merkezli dış politika eksenini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.¹¹ Başkan Johnson'dan gelen mektup siyasi çevreler kadar toplumda da büyük bir tepki yaratmıştır.¹² ABD ile ilişkilerin gerginleşmesinin ardından Türkiye SSCB'nin yanı sıra Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için diplomatik faaliyetlerini artırmıştır. Özellikle AP'nin 1965 seçimlerinde iktidara gelmesinden sonra hızlanan bu süreç sonraki dönemde iktidara gelen Bülent Ecevit gibi liderler tarafından da devam ettirilmiştir. Bu dönemde AP lideri ve başbakan olarak ülkeyi yöneten Demirel hem Batı ittifakı hem de Ortadoğu'daki Arap ülkeleriyle dengeli bir ilişki sürdürmeyi hedeflemiştir. 1972 yılının Mayıs ayında yapılan genel başkanlık seçiminde Ortanın Solu sloganıyla partinin 49 yıllık başkanı İnönü'yü yenerek CHP'nin başına geçen ve 1974 yılında Millî Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kuran Bülent Ecevit daha çok "Üçüncü Dünyacı", koalisyon ortağı MSP'nin lideri Erbakan da "İslamcı" söylemleriyle ön plana çıkmışlardır. Liderlerin ideolojileri ve söylemleri birbirinden farklı gibi gözükse de hepsinin Batı'dan göreceli olarak bağımsız politikalar izleme hedefinde oldukları ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasının geliştirilmesinin liderlerin ortak hedefleri arasında olduğu görülmektedir.¹³

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının da çerçevesini oluşturan iç ve dış dinamiklerin ana hatlarıyla belirtilmesinin ardından iki darbe arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yaşanan gelişmeler Ortadoğu ülkeleri ile siyasi ilişkiler ve Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkiler olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Ortadoğu ile siyasi ilişkiler başlığı ise Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkileri, Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye ile

¹¹ Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk.: Bülent Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt CIII, Sayı CCV, 2013, ss. 103-136.

¹² Ali L. Karaosmanoğlu, "Turkey's Security and The Middle East", *Foreign Affairs*, Cilt LXII, Sayı 1, 1983, s. 157-163; Fırat, *age.*, s. 718-749; Ahmad, *age.*, s. 519-545; Kaynar, *age.*, s. 230-256; Aydın ve Taşkın, *age.*, s. 125-128, 258-264. Bir buçuk yıl boyunca gizli tutulan Johnson Mektubu'nu Türkiye kamuoyu gazeteci Cüneyt Arcayürek sayesinde 13 Ocak 1966'da *Hürriyet* Gazetesi'nden öğrenmiş ve bunun üzerine 15 Ocak 1966'da Demirel Hükümeti, İnönü'nün verdiği yanıtı da kamuoyuna açıklamak zorunda kalmıştır.

¹³ Duran ve Karaca, *agm.*, s. 130.

Cezayir örneği bağlamında bağımsızlık hareketleri karşısında Türkiye alt başlıkları altında analiz edilmeye çalışılacaktır.

Ortadoğu Ülkeleri ile Siyasi İlişkiler ve Muhalefet

Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle Diplomatik İlişkileri ve Muhalefet

27 Mayıs askerî darbesini gerçekleştiren ve daha sonra ülkeyi 1961 seçimlerine kadar yöneten MBK'nın dış politikadaki ilk hamlesi darbe bildirisinde NATO (North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Paktı Örgütü) ve CENTO (Central Treaty Organization – Merkezi Anlaşma Örgütü) ittifaklarına bağlılığını bildirmek olmuştur. Diğer bir deyişle, darbeyi gerçekleştiren askerler dış politikada daha statükocu ve Batı yanlısı bir tavır benimsemişlerdir. Ortadoğu politikası bağlamında ise MBK, Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirme çabası içinde olmuştur.¹⁴ Fakat bu çabanın hızlı bir şekilde sonuç verdiğini söylemek zordur. Bu durumun en önemli örneklerinden biri 1961 yılında Suriye'nin 1958 yılında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'nden ayrılma kararı almasının ardından Türkiye'nin bu kararı tanınması ve bunun sonucunda Mısır'ın Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmesidir.¹⁵ Bazı akademisyenler Türkiye'nin iki darbe arası dönemde uyguladığı Ortadoğu politikasının gerginlikle dolu olduğunu savunmaktadır. Bunun sebebi; Türkiye'nin bir yandan Kıbrıs sorununun ilk yıllarında Yunanistan'ı destekleyen Arap ülkelerinin desteğini almak için bu ülkelerle diplomatik ilişkilerini geliştirme çabası sergilerken diğer yandan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'ne mesafeli yaklaşması ve toplantılarda alınan kararlara laiklik ilkesini gerekçe göstererek muhalefet etmiş olmasıdır.¹⁶

Tüm bu çelişkilere rağmen, özellikle 1965 sonrasında iktidara gelen tüm hükümetler Ortadoğu ve özellikle Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkileri geliştirme konusunda yoğun çaba sarf etmiştir. 1965 seçimlerinde iktidara gelen AP hükümeti, programında Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesinin önemli dış politika hedeflerinden biri olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinin gelişmeye başladığı ilk ülke Irak olmuştur. Irak Başbakanı Ankara'yı ziyaret etmiş ve Kıbrıs sorusunda Türkiye'yi desteklediklerini açıklamıştır. Yine aynı dönemde Mısır ile bir ticaret anlaşması imzalanmış, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Tunus'u ziyaret etmiş ve Suudi Arabistan Kralı Türkiye'ye gelmiştir. 1967 yılında Ankara'da yapılan bir büyükelçiler toplantısında Türkiye'nin tüm Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi, Arapların

¹⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, *age.*, s.785; Duran ve Karaca, *agm.*, s. 127.

¹⁵ İler Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, BİLGESAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14; Fırat ve Kürkçüoğlu, *age.*, s. 786.

¹⁶ Duran ve Karaca, *agm.*, s. 123; Fırat ve Kürkçüoğlu, *age.*, s.788; Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 233.

kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmaması ve Arap dünyasına zarar verecek anlaşmalara katılmaması kararları alınmıştır. Yine aynı yıl Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Mısır'ı ziyaret etmiş ve Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır ile görüşmüş ve bu görüşmede Nasır Türkiye'nin Mısır aleyhinde uyguladığı politikalarından rahatsızlık duyduğunu Çağlayangil'e iletmıştır.¹⁷

AP iktidarı döneminde Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde yaşanan gelişmelerden biri de Türkiye'nin İKÖ ile ilişkileridir. İsrail'in 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşı'nda ele geçirdiği Kudüs'teki Mescid-i Aksa Camisi'nin 1969 yılında kundaklanması sonucunda kurulan örgüte Türkiye kuruluşundan itibaren laiklik ilkesini gerekçe göstererek mesafeli durmuştur. Bu mesafe, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinden zaman zaman sorunların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. 1970 yılında Cidde'de yapılan İKÖ toplantısına Türkiye, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği düzeyinde katılım kararı almış fakat alınacak kararlara laiklik ilkesine uygun olmaları halinde destek olacağını bildirmiştir.¹⁸ Türkiye'nin özellikle 1964 yılında Kıbrıs'a sınırlı müdahalesinin arifesinde ABD Başkanı Johnson'dan gelen mektupla başlayan ve Ortadoğu'yu da içeren çok yönlü dış politika arayışı özellikle 1970'li yıllarda gelişme göstermiştir.¹⁹

Türkiye'nin 1960'lı yılların ikinci yarısında başlayan ABD'den görece bağımsız çok yönlü dış politika arayışı, ABD'nin haşhaş ve komünizmle mücadele taleplerini gerçekleştiren 12 Mart muhtırası sonrasında ülkeyi yöneten teknokrat hükümetleri döneminde kesintiye uğramıştır. 12 Mart döneminin sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri yeniden gelişmeye başlamıştır. Erhan ve Kürkçüoğlu'na göre bu durumun iki sebebi vardır: 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesi ve ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması ve 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrasında petrole dayalı ithal ikameci ekonomik

¹⁷ Türkmen, *age.*, s. 15. Bu görüşmede Nasır'ın Çağlayangil'e ilettiği rahatsızlığın temelinde Türkiye'nin 1950'li yıllarda izlediği Batı yanlısı dış politikanın bulunduğu belirtilmelidir. Bu dönemde Türkiye, Arap milliyetçiliğinin lider ülkesi Mısır'ın itirazlarına ve tepkisine rağmen Batılı devletler ile hareket etmiş ve bunun sonucunda 1955 yılında İngiltere, Pakistan ve İran ile birlikte Bağdat Paktı'nda yer almıştır. Ayrıca Türkiye bu dönemde SSCB ile ilişkilerini geliştiren Mısır'ın politikalarına da tepki göstermiş ve bu politikaların komünizmin ve SSCB'nin Ortadoğu'ya yayılmasına yol açtığını öne sürmüştür. Bu bağlamda Türkiye, 1957 yılında Mısır'la birlikte hareket eden Suriye ile savaşın eşiğine gelmiş ve karşılıklı diplomatik çabalarla kriz çözülmüştür.

¹⁸ Türkiye, 1976 yılında örgütün kuruluş şartını imzalamakla birlikte, bu şartın kabulüne dair kanun tasarsına TBMM'de onay verilememesi nedeniyle tasarı kadük kalmıştır. Bu sebeple, İslam İşbirliği Teşkilatı adı altında örgütün 2008 yılında imzalanan ikinci şartına kadar Türkiye de facto bir üye olarak örgüt faaliyetlerine katılmış, uzun yıllar örgütün Genel Sekreterliği'ni yürütmüştür.

¹⁹ Kürkçüoğlu, *age.*, s. 174-180; Duran ve Karaca, *agm.*, s. 131.

model uygulayan Türkiye'nin zor durumda kalmasıdır.²⁰ Özellikle petrol fiyatlarının OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries – Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) üyeleri tarafından kısa sürede çok yüksek seviyelere çıkarılması, petrole bağımlı bir ekonomiye sahip olan Türkiye için Ortadoğu'nun vazgeçilmez olduğunu kanıtlamıştır. Bu minvalde, Cumhurbaşkanı Nasır'ın ölümünün ardından Mısır'da iktidara gelen Enver Sedat'ın, selefının aksine Amerika ve İsrail ile olan ilişkileri geliştirme yolunda adımlar atmaya başlaması Türkiye-Mısır ilişkilerinin gelişmesinin önünü açmıştır. Öte yandan, yine aynı dönemde Irak'ın SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması ve Suriye'nin solcu Türk vatandaşlarının ülkesindeki kamplarda silahlı eğitime izin vermesi, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin gelişimini engellemiştir.²¹

Bu dönemde Türkiye, 1974 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda alınan kararla uyumlu bir şekilde Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ), Filistin halkının tek ve yasal temsilcisi olarak kabul etmiş, 1975 yılının Kasım ayında BM Genel Kurulu'nda alınan ve Siyonizm ideolojisinin bir ırkçılık türü olduğu yolundaki kararı desteklemiş ve yine aynı yıl FKÖ'nün Ankara'da büro açmasına izin vermiştir. Bunun karşılığında da İKÖ 1977 yılında Trablus'ta yapılan konferansta Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi desteklediğini bildirmiştir. Mısır'ın 1978 yılında İsrail'le Camp David anlaşmasını imzalamasının ardından Türkiye önce diğer Arap ülkelerinin aksine Mısır'la ilişkilerini sürdürmüştü fakat bu anlaşmaya diğer Arap ülkelerinin tepki göstermesi üzerine anlaşmayı Türkiye de reddetmiştir. Türkiye'nin iki darbe arası dönemde Ortadoğu'ya yönelik görece Batı karşıtı ve Arap yanlısı politikaları ve diplomatik ilişkileri, 12 Eylül darbesiyle sona ermiştir.²²

İki darbe arasındaki dönemde Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikaları, muhalefet tarafından da kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir. 1964 yılı bütçe görüşmelerinde İsmet İnönü'nün başbakanlığındaki CHP azınlık hükümetinin Ortadoğu politikasını Yeni Türkiye Partisi (YTP) adına değerlendiren Fahrettin Kerim Gökay, Ortadoğu politikasında istenilen gelişmenin sağlanamamış olduğunu ve bunun sonucunda Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin Türkiye'nin karşısında yer aldıklarını belirterek hükümetin bu konuyla ilgili daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³ Yine aynı görüşmelerde Millet Partisi (MP) adına konuşan Ömer Zekai Dorman hükümetin politikalarından ziyade Müslüman ülkelerin

²⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu, *age.*, s. 796-801; Türkmen, *age.*, s. 18-19; Duran ve Karaca, *agm.*, s. 132-134; Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi*, Cilt 11, Sayı 1, 2011, s. 86.

²¹ Sinkaya, *age.*, s. 86.

²² Aynı yer.

²³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 23.2.1964, Cilt (C.) 27 Toplantı (T) 3, s. 542.

özellikle Nasır yönetimindeki Mısır'ın, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin karşısında yer almalarını eleştirmiştir. Dorman'a göre Nasır'ın hedefi İsrail'i ve Ortadoğu petrolüne yatırım yapan yabancı yatırımcıları ortadan kaldırmaktır ve bu durum yalnızca SSCB'ye yarayacaktır. Öte yandan, Nasır'ın politikaları Ortadoğu'da huzursuzluğu devam ettirecek ve Türkiye'nin dindaşlarıyla ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Aynı zamanda Dorman, Arapların bir araya gelmeleri olasılığının bulunmadığını ve bir araya gelseler bile hedeflerine varmalarına müsaade edilmeyeceğini savunmaktadır.²⁴ Aynı dönemde muhalefette bulunan AP adına konuşan Muhiddin Güven Ortadoğu'da 1950'li yılların sonundan itibaren yaşanan gerilimlerin dikkatle izlenmesi gerektiğini belirterek Türkiye'nin Arap dünyasında yeni ve yapıcı bir rol oynaması gerektiğini savunmuştur. AP sözcüsü bölgede komünizme set çekmek amacıyla kurulan Bağdat Paketi'nin (sonra CENTO) günün şartlarına uygun olmadığını ve bunun sonucunda da yeni oluşumların meydana getirilmesi ve Türkiye'nin bölgede daha aktif ve realist bir politika izlemesi gerektiğini savunmuştur.²⁵ Kısacası, muhalefet sözcüleri, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirilmesi ve bölgede İsrail'in ve komünizmin yayılmasının engellenmesi konularında görüş belirtmişlerdir. Öte yandan, Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin Türkiye'nin karşısında yer alması da eleştiri konusu olmuştur.

CHP azınlık hükümetinin güvensizlik oyuyla iktidardan düşürülmesinden sonra Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığında AP-YTP-Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) koalisyon hükümeti kurulmuş ve bu hükümetin Ortadoğu politikası 1965 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen bütçe görüşmelerinde muhalefet sözcüleri tarafından değerlendirilmiştir. CHP adına konuşan Nihat Erim, Arap ülkelere karşı Türkiye'nin içten duygular beslediğini belirterek bu ülkeleri ilgilendiren sorunların barış içinde çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Arap-İsrail ihtilafının uzlaşma yoluyla çözülmesini gerektiğini ve Türkiye'nin bu konuda üzerine düşen ara buluculuk rolünü oynaması gerektiğini belirtmiştir. Erim'e göre Arap-İsrail anlaşmazlığının giderilmesi hem bölge ülkelerinin hem de dünyanın menfaatine olacaktır.²⁶ Muhalefet sözcüsü Erim'in konuşması, CHP'nin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlediği statükocu Ortadoğu siyasetinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1965 seçimlerinden tek parti iktidarı olarak çıkan Demirel'in liderliğindeki AP'nin Ortadoğu politikası ana hatlarıyla bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine ve Batı'dan görece bağımsız bir politika izlenmesine dayanmaktadır. AP döneminden itibaren bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve

²⁴ *age.*, s. 547-548.

²⁵ *age.*, s. 572.

²⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25.5.1965, C.40, T.4, s. 545.

kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konularında yoğun çaba sarf edilmiş ve bu bağlamda 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşı'nda Türkiye Arap ülkelerini desteklemiş ve Mescid-i Aksa yangınından sonra kurulan İKÖ'ye başlangıçta laiklik ilkesini bahane ederek mesafeli dursa da sonrasında de facto üye olmuştur. AP'nin Ortadoğu politikası da 1966-1971 yılları arasında bütçe görüşmeleri sırasında muhalefet tarafından değerlendirilmiştir. 1966 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde CKMP adına konuşan Rifat Baykal, bağımsızlık mücadelesi veren üçüncü dünya ülkelerinin yöneticilerinin Atatürk'ten ilham aldığını belirterek bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi ve Arap ülkelerini kaybetmek pahasına körü körüne desteklendiğini iddia ettiği İsrail ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Baykal'a göre bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi başaramayan veya bu konuda gereken çabayı sarf etmeyen diplomatlar da görevden alınmalıdır.²⁷ Aynı görüşmelerde 1965 seçimlerinde ilk defa parlamentoya giren TİP adına söz alan Behice Boran bölgede bölünmelere neden olabileceği iddiasıyla hükümetin İslam Paktı ve İslam İş birliği projelerini desteklemeye yönelik politikasını eleştirmekte ve bu tarz projelerin Batı'yla sıkı iş birliği içinde olan Suudi Arabistan tarafından teklif edilmesinin düşündürücü olduğunu belirtmektedir. Boran'a göre bu tür projeler Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Almanların Ortadoğu'da Pan-İslamist politikalar güderek kendi çıkarlarını gözetme siyasetine benzer şekilde ABD'nin çıkarlarına hizmet edebilecek politikalar olmamalıdır. Diğer bir deyişle, bu tarz projelere destek verilmeden önce arkasında ne tür hesaplar olduğu enine boyuna irdelenmelidir.²⁸ Her iki partinin sözcüleri, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme konusunda hükümeti desteklerken sağcı bir parti olan CKMP'nin sözcüsü bölgedeki İsrail tehlikesine dikkat çekmiş, solcu bir parti olan TİP'in sözcüsü ise bölgedeki Amerikan emperyalizmi tehlikesi konusunda hükümeti uyarmıştır.

1967 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde CHP adına konuşan Nihat Erim'in ifadeleri de ana hatlarıyla hükümeti destekler niteliktedir. CHP sözcüsü AP hükümetinin üçüncü dünya ülkeleriyle ve bağlantısız ülkelerle ilişkileri geliştirmesini desteklerken Arap ülkeleri arasındaki iç çekişmelere ve Arap-İsrail ihtilafına Türkiye'nin taraf olmaması konusunda hükümeti uyarılmaktadır. Erim'e göre Türkiye İsrail ile ilişkilerini gözden çıkarmamalı ve Arap-İsrail çatışmasının barışçıl yollarla çözülmesi için gayret etmelidir. Bunun yanı sıra, Pakistan ve İran gibi Arap olmayan Ortadoğu ülkeleriyle de ilişkiler özellikle ekonomik alanda geliştirilmelidir ve CHP hükümetin bu konudaki çabalarını desteklemektedir.²⁹ Kısacası, CHP sözcüsünün ifadeleri, partisinin Ortadoğu'ya yönelik genel

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 19.2.1966, C.3, T.1, s. 571.

²⁸ *age.*, s. 605.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 17.02.1967, C.13, T.2, s. 333.

tavrının bir yansımasıdır; fakat muhalefette olmasına rağmen hükümetin Ortadoğu politikasını ana hatlarıyla desteklemektedir. Diğer yandan, aynı görüşmelerde partisi adına söz alan Behice Boran, bir yandan Türkiye'nin Ortadoğu'da daha aktif bir biçimde yer alması gerektiğini ve hükümetin bu konudaki tavrını desteklediklerini belirtirken, diğer yandan hükümetin Ortadoğu politikasının çok yönlü bir politika arayışından ziyade günü kurtarma amacıyla uygulanan taktikler olduğu konusunda şüpheleri olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme arayışına girmesi sürecinin Kıbrıs sorunu sonrasında başlaması, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin karşısında yer alan devletlere yönelik kısa vadeli politikalar olduğu izlenimi vermektedir ve hükümetin bu şüpheleri ortadan kaldırması gerekmektedir. Boran'ın altını çizdiği bir diğer husus da ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının anlaşılması konusunda hükümetin gayret sarf etmesi ve Müslüman olmayan devletlerin (başta ABD) İslam Paktı gibi projelerle İslam dinini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasının önüne geçilmesi gerektiğidir.³⁰ Boran'ın hükümetin Ortadoğu politikaları hakkındaki değerlendirmesinin, TİP'in anti-Amerikancı ve anti-emperyalist ideolojisi tarafından şekillendirildiği görünür olmakla birlikte, hükümetin politikalarını iyi planlanmak ve dürüst olmak kaydıyla desteklediği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de 1968 yılında başlayıp 12 Mart muhtırasına kadar geçen süreçte yaşanan siyasi ve sosyal bölünme, askerinin yönetime bir kez daha müdahale etmesiyle sonuçlanmış ve 1965 yılından bu yana ülkeyi yöneten AP iktidarı görevinden çekilmek zorunda kalmıştır. 1973 yılının Ekim ayında yapılan seçimlere kadar geçen süreçte Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. 1973 seçimlerinden üç ay sonra 1974'te kurulabilen CHP-MSP koalisyonu ile başlayıp 12 Eylül darbesiyle sona eren koalisyon hükümetleri sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ve özellikle diplomatik ilişkilerinde pek çok gelişme yaşanmış ve bu gelişmeler bütçe görüşmelerinde muhalefet sözcüleri tarafından değerlendirilmiştir. Sadi Irmak hükümetinin bütçe tasarısını görüşmek için yapılan bütçe oturumlarında, Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle ilişkilerini en kapsamlı değerlendiren parti sözcüsü MSP adına konuşan İsmail Müftüoğlu olmuştur. Müftüoğlu yaptığı konuşmada 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında Libya, Irak, İran gibi devletlerin Türkiye'ye verdikleri desteğe vurgu yapmış ve bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmesi gerekliliğinin altını çizmiştir. Buna ek olarak, Türkiye'nin Eritre, Filipinler ve Keşmir'de zulüm gören Müslümanlara yapılanlara sessiz kalmaması ve onlara sahip çıkması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, geçmiş hükümetleri de üstü kapalı olarak eleştirerek, Türkiye'nin İran'la ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ve petrol boru hattı projesinin hızla

³⁰ *age.*, s. 350-351.

hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³¹ MSP sözcüsünün konuşması, İslamcı bir parti olan MSP'nin ideolojisini yansıttığı gibi 1973 petrol krizi sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasını şekillendiren petrol konusuna dikkat çekmesi açısından da önemlidir. Aynı zamanda, Türkiye'nin Arap ve Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi açısından hükümetlerin 1960'lı yılların başından itibaren gelişerek devam eden politikalarını da desteklemektedir.

1976 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde, Demirel'in başbakanlığında AP-Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)-MSP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) arasında kurulmuş olan I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti'nin Ortadoğu politikaları da muhalefet tarafından ele alınmıştır. Dönemin ana muhalefet partisi CHP adına söz alan eski dışişleri bakanı Hasan Esat Işık hükümetin bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmesi gerektiğine vurgu yaparken, hükümetin performansını sert bir şekilde şu sözlerle eleştirmektedir:³²

Bugünkü Hükümet, komşu ülkelerle, komünist ülkelerle, Orta - Doğu ülkeleriyle görkemli temaslar içindedir. Fakat yakından bakınca görülmektedir ki, Hükümet, ilişkilerimizi geliştirememekte, olayların peşinde sürüklenerek, Batıdan yeterince sağlayamadığı kredileri başka yerlerden bularak, güncel tüketim ihtiyaçlarını karşılama çabası içinde, ülkemizi bir ilişki kaydırma ortamı içine itmektedir. Belki geniş ilişkili hükümet arzusunun da rolü vardır bunda. Yapılan ziyaretler her defasında bir, birkaç anlaşmayla sonuçlanıyor; fakat bunlar, kendi deyimleriyle, «petek anlaşmalar»dır; yani, içi boş, ne zaman, nasıl doldurulacağı belli olmayan anlaşmalardır. Böyle ziyaret ve anlaşmalarla, ilişkilerin geliştirilebileceği çok kuşkuludur. Nitekim, Ortadoğu ülkeleriyle aramızdaki hızlı trafiğe rağmen, olumlu gelişmeler saptayamıyoruz. Dostluk ilişkilerimiz çok eski olan İran, petrolünü bize değil, ilişkilerimiz malum olan Yunanistan'a satıyor. TIR kamyonları üzerinde anlaşmazlıktan başka, alınganlıktan, hatta hiddetten söz ediliyor. Bugünkü hükümetin bünyesine rağmen, İslâm ülkeleriyle aramızdaki ilişkilerde de bir ilerleme görmek kabil değildir.

Aynı görüşmelerde sağcı bir parti olan Demokratik Parti adına söz alan Özer Ölçmen de benzer bir eleştiriyi yapmaktadır:³³

Ortadoğu ve İslâm ülkeleri ile olan ilişkilerimiz, saman alevi gibi yanıp sönen bir iki ziyaretin ötesinde bir aşama kaydetmişe benzemiyor. İslâm bloku ülkeleri ve tarafsızlar hem Lima'da, hem Birleşmiş Milletlerde, ittifakla Türk tezi aleyhinde rey kullanmışlardır. Bunda büyük etken olarak Hükümetin çelişkili politikasını görmekteyiz. Hem İsa'yı hem Musa'yı küstüren kararsız politika, Türkiye'yi yalnız adamlığa mahkûm etmektedir.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 21.02.1975, C.9, T.2, s. 446.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, 22.02.1976, C.16, T.3, s. 253-254.

³³ *age.*, s. 265.

Benden evvel konuşan Sayın Adalet Partisi sözcüsü arkadaşım, «yalnız adamlığı» muhalefetin iddia ettiğini söylediler. Biz iddia etmiyoruz; Birleşmiş Milletlerdeki reyler ifade ediyor muhterem Adalet Partisi sözcüsü. Demokratik Partinin ortaya attığı Ortadoğu Ortak Pazarı için, Hükümetin ciddi bir hamle yapmamış olması esef vericidir. Bu ülkelerle ve Müslüman ülkelerle ilişkiler lâfla, sözle, edebiyatla kurulmaz. Maalesef hükümetlerden bu konuda yapıcı bir teşebbüsün emarelerini görmemiş olmanın üzüntüsü içindeyiz.

Muhalefet sözcülerinin ifadelerine bakıldığında, hükümetin ilişkileri geliştirme yönündeki çabalarının desteklendiği ancak bu çabaları pratiğe dökme yolundaki performansının sert bir biçimde eleştirildiği görülmüştür. Bu durumda, partilerin ideolojik farklılıklarının dış politikaya yansımından çok partiler arası ilişkilerdeki gerginliğin ve iktidar-muhalefet döngüsündeki baş döndürücü hızın rol oynadığı söylenebilir çünkü hükümetin dış politika felsefesi muhalefet tarafından desteklenirken, performansı eleştiri konusu edilmiştir.

Aynı durum 1977 yılında yapılan görüşmelerde de yaşanmış, ana muhalefet partisi CHP adına söz alan Haluk Ülman partisinin bölge ülkeleriyle günlük çıkar hesapları yerine karşılıklı güven ve saygıya dayalı bir şekilde ilişkilerin geliştirilmesini desteklediğini fakat parti olarak hükümetin bunu başarabileceğine yönelik bir inanca sahip olmadıklarını belirtmiştir. Ülman'a göre I. MC hükümeti uzun vadeli politikalar üretmek yerine günü kurtarmaya çalışmakta ve Türkiye'nin dış politika sorunlarını ulusal çıkar olarak görmekten ziyade iç politika malzemesi olarak görmektedir.³⁴ Benzer bir yaklaşım 1977 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Ecevit'in başbakanlığında kurulan CHP-CGP-Demokratik Parti koalisyon hükümetinin Ortadoğu politikasının değerlendirildiği 1979 yılı bütçe görüşmelerinde de yaşanmıştır. Muhalefet partisi MSP adına konuşan Oğuzhan Asiltürk, Ecevit hükümetinin performansını şu sözlerle eleştirmiştir:³⁵

Değerli arkadaşlarım, hep beraber birtakım meselelerde doğru tutum içerisine girmememiz halinde sıkıntılarımız daha da devam eder. «Müslüman ülkelerle iş birliği gerçekleştirildi» deniyor. Müslüman ülkelerle gerçekleştirilen iş birliğinin ne olduğunu, doğrusu garip garip düşünüyorum. Sadece Libya'ya gidildi, daha önce anlaşılmış olan 7 tane milyarlık yatırımdan bir kısmının beraberce yapılması bir kere daha teyit edildi. Bunun dışında hiçbir şey yok. Zaten bu da daha önce yapılmış bir anlaşmanın bir kere daha taraflarca teyidinden başka bir şey değil. 1976'da İslam Konferansına üye olmayı kararlaştırmıştık; belgeyi, Hükümet, o zaman «Niçin imzalanmadı? » diye tenkit ediyordu; 1,5 yıla yakın iktidardadır, hâlâ imzalamamıştır. Ya o zaman söylediğinde samimi değil miydi veyahut samimiydi de herhalde dosyalar

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.02.1977, C.25, T.4, s. 329-330.

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.02.1979, C.10, T.2, s. 721.

fazla karışık olacak ki, henüz sıraya girip, ele geçmedi. Bu hükümet, Filistin Kurtuluş Teşkilatının büro açmasını kabul ediyordu muhalafeti zamanında ve o yolda beyanlar vermişti; şimdi, 1,5 yıla yakın iktidardadır; halen bu büronun, karar alınmasına, Hükümet kararı alınmasına rağmen açılmadığını müşahade ediyoruz. İran'la petrol ihtiyacımızın tamamını temin etmek mümkünken, gereken alaka halen gösterilmemektedir. Müslüman ülkelerin adedi 50'ye yakındır; 1 milyar civarında büyük bir âlemdir. Kalkınma için pozitif dış ödemeler dengesi, büyük pazar gücü, en önemli hammaddelere sahip oluşları gibi, dünya ekonomisini etkileyen çok mühim faktörler Müslüman ülkelerin elindedir. İktidar ya bunun farkında değildir veyahut da dış güçler buna da müsaade etmemektedirler.

Başbakan Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümeti 12 Kasım 1979 tarihinde dağılmış ve yerine Demirel başbakanlığında bir AP azınlık hükümeti kurularak bu hükümet 12 Eylül darbesine kadar ülkeyi yönetmiştir. 1970'li yılların ikinci yarısına egemen olan ve dış politikada da yansımaları görülen durumlar Demirel hükümetinin Ortadoğu politikasının değerlendirildiği 1980 yılı bütçe görüşmelerinde de yaşanmıştır. Bu dönemde muhalefet partisi olan MHP sözcüsü Sadi Somuncuoğlu Demirel Hükümeti'nin Ortadoğu politikası performansı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:³⁶

Değerli milletvekilileri, biz bütün Müslüman memleketlerle özellikle Arap kardeşlerimizle ve bu arada komşumuz bulunan Suriye ve Irak'la çok samimi ve yakın iş birliği yapmaktan yanayız. Bunu bir dış politika hedefi olarak görüyoruz. Ama biz bunları düşünürken, bu ülkelerde maruz kaldığımız muamelelerden de derin üzüntü duymaktayız. Dostlukla telifi mümkün olmayan bu muameleler karşısında Türkiye'nin tutumu ise devlet itibarını koruma anlayışı ile nasıl bağdaşabilir bunun gücünü çektüğimizi itiraf etmek isterim.

Görüldüğü üzere; iki darbe arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ana bileşenlerinden biri bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Bu bağlamda; sağ-sol kutuplaşmasının arttığı bu yirmi yıllık süreçte başa geçen hükümetler, ideolojileri fark etmeksizin bölgesel ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çaba sarf etmişlerdir. İç politikadaki tüm gerginliklere ve sorunlara rağmen muhalefet partileri de hükümetlerin bu çabalarını ana hatlarıyla desteklemişler fakat performanslarını sert bir şekilde eleştirmişlerdir. 1967 ve 1973 yıllarında patlak veren Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye'nin bu savaşlarda uyguladığı Arap yanlısı politikalar da bütçe görüşmelerinde muhalefet tarafından ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.02.1980, C.14, T.3, s. 632.

Türkiye'nin Arap-İsrail Çatışmasına Yönelik Politikaları ve Muhalefet

İki darbe arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirme politikasının yansımaları, İsrail ile Arap ülkeleri arasında 1967 ve 1973 yıllarında yaşanan savaşlarda da görülmüştür. 1948 yılında bağımsızlığını kazanan İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren Amerikan merkezli bir dış politika belirleyen Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri özellikle 1950'li yıllarda gizli den gizliye ilerlemiştir. Bu ilerlemenin en önemli örneklerinden biri 1958 yılında imzalanan Çevre İttifakı veya diğer adıyla Hayalet Paktıdır.³⁷ 1960'lı ve 1970'li yıllarda ise Türkiye, dış politika önceliklerinin değişmesi sonucunda Ortadoğu'da Arap yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'de meydana gelen bu politika değişikliğinin sebebi; Kıbrıs sorununun belirleyiciliğinde Türk-Amerikan ilişkilerine ve müttefikliğine darbe vuran ve Türkiye'nin Amerikan merkezli dış politikasını derinden etkileyen Johnson Mektubu'dur.

Bu bağlamda, 1967 yılında Arap ülkeleriyle İsrail arasında yaşanan Altı Gün Savaşı'nda Türkiye Arap ülkelerini desteklemiş ve İsrail ile krizlerle dolu bir döneme girmiştir.³⁸ 1967 yılında Suriye ile İsrail arasındaki sınır çatışmalarına tepki gösteren Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, Sina Yarımadası'nda bulunan BM kuvvetlerinin çekilmesini talep etmiştir. Bu çekilmenin İsrail'in Mısır'a saldırmasının önündeki engelleri kaldıracağını öngören AP Hükümeti başkanı Demirel Nasır'a İsrail ile girilecek olası bir savaşın Mısır için ağır sonuçlara neden olacağını bildirmiştir. Buna rağmen tavrını değiştirmeyen Nasır İsrail sınırına 100.000 asker yığarak Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatmıştır. Bu gelişmeler üzerine İsrail 5 Haziran 1967'de Mısır'a karşı bir saldırıya geçmiş Mısır'ın savaşı kazanacağını düşünen Ürdün ve Suriye de Mısır'ın yanında yer almıştır. Altı gün süren savaşın sonunda İsrail Sina Yarımadası'nı, Gazze'yi, Batı Şeria'yı ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmiştir. 22 Haziran 1967'de BM'de yapılan toplantıda konuşan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'nin kuvvete başvurarak toprak kazanılmasını kabul etmeyeceğini belirterek İsrail'in 5 Haziran 1967'den önce elinde bulundurduğu sınırlara çekilmesini isteyen Arap ülkelerini desteklemiştir. Bu destek Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin imajına olumlu katkıda bulunmuştur.³⁹ BM nezdinde Arapları destekleyen Türkiye aynı

³⁷ Ofra Bengio, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 59-109. "Çevre İttifakı" veya "Hayalet İttifakı" olarak bilinen anlaşma Türkiye ile İsrail arasında 1958 yılında imzalanan ve iki ülke arasında siyasi, askerî ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesini öngören bir belgedir.

³⁸ Duran ve Karaca, a.g.m., 128; Sander, a.g.e., 233. Altı Gün Savaşı ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 244-270.

³⁹ Türkmen, a.g.e., s. 16; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 163-167.

zamanda ABD'nin İsrail'e yardım etmesine engel olabilmek için Türkiye'deki Amerikan askerî üslerini Araplar aleyhine kullandırtmayacağını ilan etmiş, Arap ülkelerine gıda ve giyecek yardımında bulunmuş ve uluslararası alanda Arap tezlerini desteklemeye devam etmiştir.⁴⁰

Savaşın ardından Arap yanlısı politikasını sürdüren AP hükümeti Ortadoğu'nun en temel sorunu haline gelen Arap-İsrail çatışmasını görüşmek ve bir yol haritası hazırlamak amacıyla Ortadoğu'da görev yapan büyükelçileri 20-24 Ekim 1967 tarihleri arasında Ankara'ya çağırılmış ve Arap ülkelerini desteklediğini açıklamıştır. Aynı zamanda ABD'nin, Türkiye'deki üslerini kullanarak İsrail'e destek olma taleplerini geri çevirmiştir.⁴¹ Kısa bir süreliğine durgunluk sürecine giren Arap-İsrail çatışması, 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşıyla yeniden canlanmıştır. Naim Talu başbakanlığındaki AP-CGP koalisyon hükümeti bu savaşta AP dönemine benzere şekilde Araplarla birlikte hareket etmiş ve ABD'nin İsrail'e yardım etmek amacıyla Türkiye'deki üslerini kullanmasına bir kez daha izin vermemiştir. Buna ek olarak, Arap ülkelerine yardım taşıyan Sovyet uçaklarının Türkiye hava sahasını kullanmasına da izin vermiştir. Arap ülkeleri de savaşta verilen bu destel karşılığında OPEC krizinden sonra koydukları petrol ihracı kısıtlamalarından Türkiye'nin muaf tutulacağını açıklamışlardır.⁴² Koalisyon hükümetinin bu politikasında AP'nin koalisyonun bir parçası olmasının ve Demirel'in bu sayede dış politikada etkin bir rol oynamasının payı olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesi sürecine benzer bir biçimde, hükümetlerin Arap-İsrail savaşlarındaki tutumları da muhalefet tarafından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşı sırasında ülkeyi yöneten AP iktidarının politikaları 1968 yılında ve ilerleyen yıllarda, 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşı sırasında Naim Talu başbakanlığındaki koalisyon hükümetinin uyguladığı benzer politikalar da 1974 yılı ve izleyen yıllarda muhalefet tarafından değerlendirilmiştir. 1968 bütçe görüşmelerinde CHP adına söz alan Nihat Erim, Araplardan yana tavır alan hükümetin politikasını Türkiye'nin bu tarz ihtilaflarda ve savaşlarda tarafsız kalması gerektiğini belirterek eleştirmiştir. CHP'nin Ortadoğu politikası konusundaki kadim tavrı sürdüren Erim'e göre Türkiye'nin bölgedeki menfaatleri tarafsız kalmasını gerektirmektedir ve yeni dostlar kazanmak adına eski dostluklar zedelenmemelidir.⁴³ Güven Partisi (GP)

⁴⁰ Sinkaya, agm., s. 85; William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 177.

⁴¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, *age.*, s. 786-787; Erhan ve Kürkçüoğlu, *age.*, s.796-798; Duran ve Karaca, agm., s. 130.

⁴² Yom Kippur Savaşı ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Armaoğlu, *age.*, s. 311-341.

⁴³ TBMM *Zabıt Ceridesi*, 20.02.1968, C.25, T.3, s. 447.

sözcüsü Coşkun Kırca da hükümetin politikasını ana hatlarıyla desteklediklerini ifade ettikten sonra Türkiye'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının Arap ülkeleriyle İsrail arasında imzalanacak adil bir barış anlaşması çerçevesinde oluşturulacak istikrarlı bir yapıda yattığını belirtmiştir. Fakat Kırca'ya göre bu yapının kurulabilmesi için İsrail'in Ortadoğu'da bir devlet olarak tanınması ve varlığının güvence altına alınması kadar İsrail'in de Arap ülkelerinin rövanşist duygularını arttıracak eylemlerden kaçınması ve güç kullanarak toprak kazanmaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Ortadoğu'daki istikrarın ana amacı da SSCB'nin bölgeye sızmasının önlenmesi olmalıdır.⁴⁴ Aynı görüşmelerde TİP adına söz alan Behice Boran ise hükümetin Araplardan yana olan tavrını desteklemekle birlikte savaş sırasında Araplara verilen desteğin manevi destekten öteye gitmediği ve bu nedenle yetersiz olduğunu iddia etmiştir. Boran'a göre Arap ülkelerinin İsrail'e destek veren ABD karşısında pozisyon alması da ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için Türkiye ve Kıbrıs'a daha fazla sarılmasına neden olacak ve ABD'nin Türkiye'deki varlığını ortadan kaldırmak daha zor olacaktır.⁴⁵ 1968 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde muhalefet partileri adına hükümetin Altı Gün Savaşı'ndaki politikasını değerlendiren sözcüler, Arap yanlısı bu politikayı ana hatlarıyla desteklerken, CHP sözcüsü Araplar ile İsrail arasında denge kurulması ve Türkiye'nin bu ihtilafı tarafsız kalması gerektiğinin bir kez daha altını çizmiş, GP sözcüsü de benzer bir değerlendirme yaparken esas meselenin SSCB'ye bölgede set çekmek olduğunu belirtmiştir. TİP'e göre ise Araplara verilen destek doğru olmakla birlikte yetersizdir ve Türkiye esasen anti-Amerikancı politikalar üretmeli uygulamalıdır.

Altı Gün Savaşı hakkında muhalefet tarafından yapılan değerlendirmeler 1968 yılıyla sınırlı kalmamış ve sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1969 yılı bütçe görüşmelerinde CHP adına söz alan Nihat Erim benzer şekilde Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığında tarafsız bir politika gütmesi ve sorunun barışçı yollarla çözülmesi konusunda çaba sarf etmesi gerektiğini belirtmiştir. Erim'e göre Türkiye bu sorunu NATO çerçevesinde çözmelidir.⁴⁶ Aynı görüşmelerde TİP adına söz alan Behice Boran Ortadoğu'da yaşanan Arap-İsrail sorununun farklı boyutlarına dikkat çekmiş ve bir yandan hükümetin Arap yanlısı politikasını desteklerken diğer yandan hükümetin aktif bir politika sürdürmediğine yönelik eleştiriler getirmiştir.⁴⁷

Ortadoğudaki durum da hep bilindiği gibi endişe verici olmakta devam etmektedir. Bu durumun da tahlilini atlayacağım, zaman kısıtlaması dolayısıyla. Yalnız kısaca işaret etmek isterim ki, Ortadoğu sorunu sadece bir

⁴⁴ *age.*, s. 452-453.

⁴⁵ *age.*, s. 467.

⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 19.02.1969, C.34, T.4, s. 44.

⁴⁷ *age.*, s. 50-53.

Arap - İsrail çatışmasından ibaret değildir. Amerika'nın Ortadoğu'da gerek petrol çıkarları ve tröstleri dolayısıyla, gerekse bölgeyi kapitalist ilişkiler dünyası idinde tutmak amacı ile, hayati, ekonomik ve politik çıkarları vardır, fakat Ortadoğu'da Amerika, İngiltere ve Fransa'dan boşalan yeri dolduramamıştır. Milliyetçi, antiemperyalist Arap dünyasında nüfuzunu kaybetmiştir... Son Ortadoğu krizinde Türkiye'nin biraz pasif kalma eğiliminde olduğu kanaati hâsıl oldu bende. Gerçi sempatimizin Arap devletleri tarafında olduğu belirtiliyor, böyle beyanlarımız vesairemiz de var ama aynı zamanda bu savaşa bulaşma tehlikesini de, kritik durumlar hâsıl oldu mu Hükümet ne hissediyor. Onun için bir yandan da «Aman biz tek karışmayalım, işte ilgili taraflar, büyükler bu işi halletsin» gibi bir tavır seziliyor. Halbuki Ortadoğu ile Türkiye gayet yakından alâkadardır, burada aktif bir politika gütmelidir. Ortadoğu sorununda plân hazırlamış olan Sovyetler Birliği ve Fransa plânlarını, tekliflerini bize de belirtmişlerdir. Yani, Türkiye'nin Ortadoğu'da bir rolü, önemi olduğunu belirtmişlerdir.

Muhalefet partilerinden GP adına söz alan Coşkun Kırca da bir önceki yıl yaptığı konuşmayı ana hatlarıyla tekrarlamış ve hükümetin Ortadoğu politikasını ana hatlarıyla desteklediklerini belirtmiştir. Kırca'ya göre Ortadoğu'daki sorunun her iki tarafı da memnun edecek bir şekilde çözülmesi gerekmektedir ve bölgedeki esas sorun SSCB'nin bölgeye sızmasıdır. Konuşmasında SSCB'yi eleştiren Kırca bu devletin İsrail'in kuruluşunu desteklediği halde bu dönemde Arap ülkelerinin koruyucusu gibi davrandığını belirterek SSCB politikasını iki yüzlü bir politika olarak nitelendirmiştir.⁴⁸ 1969 yılı bütçe görüşmelerinde yine GP adına söz alan Turhan Feyzioğlu partinin diğer sözcüsü Kırca'ya benzer bir konuşma yapmış ve bölge için asıl tehdidin Sovyet sızması olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹

Altı Gün Savaşı sonrasında devam eden Arap-İsrail anlaşmazlığı 1970 yılı bütçe görüşmelerinde bir kez daha gündeme gelmiş ve CHP adına söz alan Nihat Erim daha önce yaptığı konuşmalara benzer şekilde Türkiye'nin bölgedeki çıkarının tam bir tarafsızlık olduğunun altını çizmiş ve partisinin hükümetin bu tarz bir politika sürdürmesinden memnun olacağını ifade etmiştir.⁵⁰ Erim'in sözlerine cevap veren dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise açıklamasında şu hususları belirtmiştir:⁵¹

Daimî bir endişesi var; taraf tutmayalım. Taraf tutmamaktan kasdin ne olduğu bu sefer dikkatle izlediğim Sayın Erim'in de beyanatında da vuzuha ermediği için belki maruzatım kendilerini tatmin etmeyecektir, ama Türkiye kuvvet yolu ile arazi ilhakını reddediyor, İsrail de kuvvet yoluyla arazi ilhak

⁴⁸ *age.*, s. 59.

⁴⁹ *TBMM Zabut Ceridesi*, 23.05.1970, C.5, T.1, s. 344.

⁵⁰ *age.*, s. 346.

⁵¹ *age.*, s. 365.

etmiş, bunu söylemiyeyim mi? Kuvvet istimali ile siyasi prestij saklamanın karşısındayız memleket olarak, bu siyaseti takibediyorsam, Ortadoğu ihtilâfında tarafsız görünmem endişesiyle bunu ketmedeyim mi? Onu bilmiyorum. Yalnız bildiğim, dengeli bir siyaset takibine son derece itina ettiğimizdir.

1971 yılında yapılan görüşmelerde CHP adına söz alan Nihat Erim daha önceki konuşmalarına benzer bir konuşma yaparak hükümeti üstü kapalı bir biçimde eleştirmiştir.⁵² Aynı görüşmelerde Demokratik Parti adına konuşan Özer Ölçmen ise Türkiye'nin NATO'nun Ortadoğu'daki temsilcisi olması nedeniyle önemli bir rolü olduğunu ve izlenecek realist politikalarla Türkiye'nin bu avantajdan faydalanabileceğini ve CENTO çerçevesindeki müttefikleriyle olduğu kadar Arap ülkeleriyle de ilişkilerini güçlendirebileceğini belirtmiştir.⁵³ MGP sözcüsü Mehmet Nebil Oktay da Türkiye'nin bölgede meydana gelen ihtilaflara bulaşmadan ve barışçıl dış politikasını sürdürerek yalnızca BM yasasındaki temel ilkelerin yanında olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴ Ertesi yıl yapılan görüşmelerde DP adına konuşan Özer Ölçmen ise özellikle Suriye'de bulunan kamplarda solcu militanlara eğitim verilmesini eleştirmiş ve farklı bir konuya dikkat çekmiştir:⁵⁵

Komşumuz ve yakınımız Arap alemindeki gelişmeler için maalesef aynı iyimser ifadeleri kullanmak mümkün olamayacaktır, Bazı Arap ülkelerinin yöneticilerinin kendi içlerindeki veya aralarındaki iktidar mücadeleleri bu kişileri dıştan destek aramağa sevk etmiştir. Bu fırsattan istifade eden komünist blok, silâhı ile, ajanı ile, ideolojisi ile bazılarında belirgin, bazılarında da kamufle bir biçimde bu ülkelere sızmaya muvaffak olmuş durumdadır. Bu gelişme bizi tedirgin etmektedir. Bir Filistin Gerilla Kampı nerede ise 50 yıllık Türkiye Cumhuriyetini zedeleyebilecek bir mesai verirken, Türk hükümetlerinin bu ve benzeri muzır faaliyetler icra eden ülkelere gerekli sert reaksiyonu göstermekte geç kaldığı kanısındayız. Her fırsatta Türkiye'deki anarşik eylemlerin İsveç'ten Filistin'e kadar uzanan bir şebeke tarafından yönetildiğini belirten Sayın Başbakanın Hükümetinin bir yıllık icraatı boyunca ne esaslı bir istihbarat toplayabildiğini, ne de Türkiye'nin varlığına kasetmiş olan bu şebekeye karşı kontr bir tedbir alabildiğine kani değiliz.

Diğer bir deyişle Arap-İsrail anlaşmazlığı sonucunda ortaya çıkan güç boşluğu ve bu boşluktan yararlanarak Türkiye'nin komşusu olan bir ülkede solcu militanlara eğitim verilmesi konusu meclis gündemine taşınmış ve 12 Mart muhtırası sonrasında CHP'den istifa eden ve bir teknokrat hükümeti kuran

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 20.02.1971, C.11, T.2, s. 716-717.

⁵³ *age.*, s. 709.

⁵⁴ *age.*, s. 713.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 21.02.1972, C.21, T.3, s. 499.

Nihat Erim'in başbakanlığındaki hükümetin buna cevap vermekte yetersiz kalması, muhalefetin eleştirisine neden olmuştur. Bu gelişmelerin akabinde 1973 yılında meydana gelen Yom Kippur Savaşı da ilerleyen dönemde muhalefet tarafından meclis çatısı altında gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır. 1975 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde DP adına söz alan Adnan Akarca Arap-İsrail Savaşı ve petrol krizi sonrasında Ortadoğu'nun stratejik ve ekonomik değerinin daha da arttığını belirterek Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren bir politika meselesi haline geldiğini belirtmiştir. Akarca'ya göre Ortadoğu'da Türkiye'nin çıkarları ancak BM kararları çerçevesinde İsrail'in saldırganlığını ortadan kaldırarak oluşturulacak bir barış ortamı sayesinde sağlanabilir.⁵⁶ Akarca yaptığı bu açıklamalarla üstü kapalı da olsa hükümetin 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşı'nda uyguladığı politikayı desteklemiştir. Aynı görüşmelerde MSP adına söz alan Mehmet Zeki Okur, Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve özellikle Arap-İsrail ihtilafındaki pozisyonunu şu sözlerle değerlendirmiştir:⁵⁷

Son zamanlarda, hükümetlerimizin, Müslüman ülkelerle, bilhassa komşularımız Arap devletleriyle olan münasebetlerde daha makul ve basiretli davranmaları cidden memnuniyet vericidir. Bugünkü Hükümetimizin programında da, sarih olarak, bu konunun ele alınacağı ifade edilmektedir. Ancak, bilindiği gibi Arap devletleri için en önemli mesele, İsrail – Filistin meselesidir. Temennimiz, Hükümetimizin bu konuda daha samimî olduğunu ispat etmesidir. 5 Ocak 1976 tarihli Der Spiegel adlı Alman dergisine göre 8 aydan beri Bonn'da Filistin Kurtuluş Teşkilâtının bir temsilcisi görev yapmaktadır. Alman kamuoyunu Filistin meselesinde kazanabilmek için elinden geldiği kadar çalıştığını da ifade etmektedir. Bu teşkilâtın, sembolik de olsa, bir temsilcisinin Türkiye'de neden bulunmadığını, bulunduğu takdirde sakıncalarının neler olabileceğini öğrenmek istiyoruz. Ayrıca, Libya ile olan son anlaşmaların daha canlı bir şekilde yürütülmesini, gerçekleştirilmesini istiyoruz. Churchill, «Dünyada ebedî dostluklar diye bir şey yoktur; sadece, ezeli ve ebedî menfaatler ve bunlardan doğan mücadeleler vardır» demiş, bizim dış siyasetimiz de ise, dostluk için, sadece peşin menfaatler aranmamalıdır. Bu sözü şunun için kaydediyorum: Arap memleketleri petrol kanalıyla zenginleşince, dünyada, onlarla dostluk kurmak isteyen devletler çoğaldı. Biz de, sanki sadece petrolerine olan ihtiyacımız sebebiyle onlarla dostluğu canlandırmak ister pozisyonunda olmayalım. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ihtilâflarda, bizim ağırlığımızı koyarak ara buluculuk yapmamız, Hıristiyan âlemlerle olan ticarî ve kültürel münasebetlerimiz dolayısıyla daha faydalı olur fikrindeyiz.

Özetlemek gerekirse; iki darbe arası dönemde meydana gelen Altı Gün ve Yom Kippur Savaşları'nda Türkiye yöneten hükümetler Arap ülkelerinden yana

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 21.02.1975, C.9, T.2, s. 453.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.02.1976, C.16, T.3, s. 248-249.

bir tavır olarak İsrail ve dolayısıyla ABD karşıtı bir politika izlemişlerdir. Bu politikalar muhalefet tarafından bütçe görüşmelerinde ele alınmış ve partilerin ideolojik farklılıklarına rağmen genel hatlarıyla desteklenmiştir. Bunun en önemli istisnası; CHP sözcüleri tarafından dile getirilen Türkiye'nin bu savaşlarda tarafsız kalması gerektiğine yönelik partinin kadim Ortadoğu siyasetine uygun söylemlerdir. TBMM'deki diğer muhalefet partileri ise Türkiye'nin Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmesine benzer şekilde hükümetlerin bu savaşlardaki Arap yanlısı tutumlarını desteklemişler ve Türkiye'nin çıkarlarının bu tarz bir politikayı gerektirdiğine vurgu yapmışlardır.

Son olarak, iki savaş arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında meydana gelen gelişmelerden biri de bölgede meydana gelen bağımsızlık hareketlerine yönelik söylem ve uygulamalardır. Her ne kadar ülkeyi yöneten hükümetler bağımsızlık hareketlerine destek vereceklerini ifade etseler de bu destek oldukça sınırlı kalmış ve özellikle Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesine odaklanılmıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bağımsızlık Hareketlerine Yönelik Politikaları ve Muhalefet: Cezayir Örneği

İki darbe arasındaki dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının bileşenlerden bir diğeri de bölgede Cezayir gibi bağımsızlığına kavuşan devletlerin desteklenmesi ve bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması olmuştur. 27 Mayıs darbesi sonrasında kurulan MBK hükümetinin programında Cezayir'in bağımsızlık savaşına destek verileceği belirtilmiştir. MBK'nın bazı üyelerinin 16 Eylül 1960'da yayınladıkları bildiride Cezayir de dahil olmak üzere ulusal bağımsızlık savaşlarına destek verileceğinden bahsetmişler ancak Türkiye'nin bağımsızlık hareketlerine destek vereceği söylemi Cezayir ile sınırlı kalmıştır. Bu bildirinin akabinde MBK ve devlet başkanı Cemal Gürsel Fransa ile Cezayir arasında ara buluculuk yapmayı önermiş, Cezayir bu teklife onay verirken Fransa'dan bir yanıt gelmemiştir.⁵⁸ Bu döneme ait literatürdeki genel kanı 1958 yılında BM'de yapılan Cezayir'in bağımsızlık oylamasına çekimser oy veren DP'nin aksine MBK'nın yeni bir hareket tarzı geliştirdiği ve DP'nin Batı merkezli tavrından uzaklaşmaya başladığı yönündedir. Ancak emekli diplomat Kemal Girgin anılarında bu oylama sürecini anlatırken ilginç ayrıntılara yer vermiştir. Girgin'e göre 1958 yılında Libya ile imzalanan askerî yardım anlaşması kapsamında bu ülkeye gönderilen malzemelerin asıl adresi Cezayir milliyetçileridir. Türkiye'nin Libya üzerinden Cezayirli milliyetçilere yardım göndermesi hususunda dönemin başbakanı Adnan Menderes ve Libya Başbakanı Mustafa Bin Halim arasında bir anlaşma yapılmıştır. Fakat Türkiye'den Cezayir'e gönderilen ve doğu cephesindeki isyancılara teslim edilen

⁵⁸ Fırat ve Kürkçüoğlu, *age.*, s. 785-786.

yardım malzemeleri aradaki mesafenin uzak olması ve coğrafi şartların elverişsizliği nedeniyle Batı cephesinde Fransa'ya karşı savaşan milliyetçilere ulaşmamıştır. Cezayirli milliyetçilere gizlice yardım eden Türkiye de Fransa'nın Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyeliğine engel olmasını önlemek için BM'de çekimsiz oy kullanmıştır.⁵⁹ Girgin'in bu konudaki ifadeleri Türkiye'nin o dönemde Afganistan, Ürdün ve Libya gibi ülkelere askerî yardımlar yapması göz önünde bulundurulduğunda ikna edici görünürken, DP hükümetinin milliyetçi hareketlere karşı olumsuz tavrı söz konusu olduğunda ise ikna edici olmaktan uzaktır. Gencer Özcan ise bu yardımın MBK kükümeti döneminde yapıldığını ifade etmektedir.⁶⁰ Fakat altı çizilmesi gerek husus 27 Mayıs darbesinden sonra Ortadoğu siyasetinde görece farklı bir yol izlemeye başlayan ve hükümet programında da yer aldığı üzere özellikle 1965 seçimlerinde iktidara gelen AP iktidarıyla hızlanan Arap ve Müslüman yanlı süreç en azından söylem bazında 12 Eylül darbesine kadar devam etmiş ve mecliste bulunan muhalefet partileri de bu söylemi desteklemiştir.

CHP-AP koalisyonu döneminde yapılan ilk bütçe görüşmelerinde söz alan CKMP sözcüsü Ahmet Tahtakılıç, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir gibi ülkeleri desteklemesi gerektiğini savunurken hükümet programında yer almasına rağmen somut adımlar atılmamış olmasını eleştirmiştir.⁶¹ Aynı görüşmelerde YTP adına konuşan Fahrettin Kerim Gökay da benzer şekilde hükümet programında yer alan ilkeleri desteklerken uygulamada bir gelişme olmamasını şu sözlerle eleştirmiştir:⁶²

Afrika'da yeni istiklâline kavuşmuş milletler sendikacılarının geçen ay içerisinde yaptıkları kongrede eski müstemlekeçilerden kurtularak bağımsızlıklarına kavuştukları sırada yeni müstemlekeçilerin oyuncağı olmak niyetinde olmadıklarının açıklamaları üzeninde durulmuş ve düşünülmüş müdür? Bu münasebetle Şimalî – Afrika memleketleri ve bilhassa tarih boyunca birbirimize çok sıcak hislerle bağlı bulunduğumuz Libya, Tunus, Fas hükümetleriyle münasebetlerimizin arzu ettiğimiz şekilde hızlı bir gelişme kaydetmediğini görmekteyiz. Dost ve müttefikimiz Fransa'nın dahi bir kuvvet olarak müzakereyi kabul ettiği müstakil Cezayir Hükümeti ile münasebete girişme zamanı gelmemiş midir? Yakın bir gelecekte ateş kesme anlaşmasına varılarak dostumuz Fransa'nın devamlı ve kendisi için çok hayati olan ıstıraptan kurtulacağı ve bağımsız dost Cezayir'in Akdeniz barışçı manzumesinde yer alacağını görmek isteriz.

⁵⁹ Kemal Girgin, *Diplomatik Anılarla Dış İlişkilerimiz*, İlgı Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 41-42.

⁶⁰ Kaynar, *age.*, s. 225.

⁶¹ TBMM *Zabıt Ceridesi*, 21.2.1962, C.3, T.1, s. 141-142.

⁶² *age.*, s. 144-145.

Aynı görüşmelerde CHP adına söz alan Coşkun Kırca da Türkiye'nin daha önceki yıllarda bu davalara karşı gereksiz bir ilgisizlik içinde bulunduğunu belirtmiş fakat 1962 yılı itibarıyla Cezayir'in bağımsızlığını tanımaya hazırlanan De Gaulle Fransa'sına da haksızlık edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Kırca'ya göre Fransa'nın değişen Cezayir politikası 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren "dünyaya ışık tutan" insan hakları ve özgürlük politikalarının bir yansımasıdır ve Türkiye ancak Fransa'nın Cezayir'in bağımsızlığını tanımamasından sonra bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini geliştirmelidir.⁶³ Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlığına yönelik politikaları uzun yıllar sonra da meclis gündemine gelmiştir. 1980 yılında yapılan bütçe görüşmelerinden MSP adına söz alan Temel Karamollaoglu, Türkiye'nin 1950'li yıllardaki Cezayir politikalarını şu sözlerle eleştirmiştir: ⁶⁴

1950'lerde bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'e karşı gelmişiz, Fransa'nın yanında yer almışız. Bu devirde artık Müslüman ülkelerle bozuk olan ilişkilerimizin düzelme noktasına gelmesi icap ettiği kanaati, hem Batılarda hem bizde meydana geldiği için de, CENTO gibi suni kuruluşlarla teşebbüse geçmişiz. 20. asrın 2. yarısı, sömürgeciliğin sonu gibi gözükmesine rağmen, sadece veçhe değiştirmiş, yeni bir şekle bürünmüştür.

İki darbe arasındaki dönemde muhalefet partileri ulusal bağımsızlık savaşlarından yana tavır koydukları ve söylem bazında da olsa hükümetlerin ulusal bağımsızlık mücadelelerini destekleme ve bu ülkelerle ilişkileri geliştirme politikalarına destek verdikleri anlaşılmaktadır. Son olarak, bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikası bağlamında ele alınması gereken meselelerden biri de Türkiye'nin özellikle 1970'li yıllarda bölge ülkeleriyle yürüttüğü ekonomik ilişkilerdir.

Ortadoğu Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler ve Muhalefet

1960 ve 1980 yılları arasında Türkiye'nin Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkileri ve özellikle Arap-İsrail savaşlarında görüldüğü üzere uluslararası alandaki iş birliği artarken ülkeyi yöneten hükümetler ekonomik alanda da ilişkileri geliştirme çabalarına hız vermişlerdir. Özellikle enerjiye ve dolayısıyla petrole dayalı ithal ikameci ekonominin ihtiyaçlarının karşılanması Türkiye'nin petrol ihraç eden ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Türk-Arap ekonomik ilişkilerinin özellikle 1973 yılında yaşanan OPEC krizi sonrasında geliştiği görülmektedir. 1963-1964 yıllarında yeniden patlak veren Kıbrıs krizinden sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin sorunlu bir sürece girmesiyle hükümetlerin dış politikadaki seçenekleri artırma çabalarının Ortadoğu ilişkilerine yansması 1964-1970 yılları arasında Türkiye ile Arap ülkeleri

⁶³ *age.*, s. 154-156

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.02.1980, C.14, T.3, s. 638.

arasındaki turizm ve ticaret hacminin artmasıyla somutlaşmıştır. Türkiye'nin Mısır gibi ülkelerle imzaladığı ticaret anlaşmalarının yanı sıra bu dönemde Türkiye ile Arap ülkelerinin ekonomik ilişkilerini geliştirmek amacıyla kurulan Türk-Arap Ticaret Odası, 1970 yılına gelindiğinde Türkiye'nin bölgeye ihracatının 1969 yılına oranla %38 artışını da beraberinde getirmiştir. 1971 yılı itibarıyla da Türkiye enerjiye dönük ham petrol ihtiyacının %60'unu bölge ülkelerinden ithal etmiştir. Diğer bir deyişle, bu dönemde ithal ikameci ekonominin lokomotifi olan petrol konusunda Türkiye Arap ülkelerine bağımlı durumdadır.⁶⁵

Bu durumda 1973 yılında yaşanan petrol krizinin Türkiye'yi derinden etkilemiş olması tesadüf değildir. 12 Mart muhtırasından itibaren hızlanan siyasal ve sosyal kutuplaşmanın yanı sıra ardarda kurulan istikrarsız hükümetler, Türkiye ekonomisinin gelişmesi önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Üretim konusunda sorunlar yaşayan Türkiye'nin karşılaştığı döviz açığı ve buna bağlı petrol krizi, Türkiye'nin petrol üreten ülkelerle daha da yakınlaşmasına neden olmuş ve bunun sonucunda Türkiye Arap ülkelerinden kredili petrol almaya başlamıştır. Aynı dönemde Türkiye ile Irak arasında 27 Ağustos 1973 tarihinde "Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması" imzalanmıştır. Bu hattın Türkiye açısından önemi Irak petrolünü ucuz bir şekilde ülkeye taşımak ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanacak olan bu hattın transit ülke olarak gelir elde etmektir.⁶⁶

Petrol krizinin de etkisiyle Avrupa'da da başlayan ekonomik durgunluk sonucunda yeni ihracat pazarları arayan Türkiye'nin önündeki en önemli pazar seçeneklerden biri de Ortadoğu olmuştur.⁶⁷ Bunun sonucunda Türkiye'nin bölge ülkelerine yaptığı ihracat 1973 ve 1974 yılları arasında %3.3'ten %12.8'e çıkmıştır. Türkiye'nin ithalatındaki Arap ülkeleri payı da 1973'te %6.1 iken 1974 yılında %16.8 oranında artmıştır. Yine aynı dönemde Türk inşaat şirketleri Libya, Irak ve Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki faaliyetlerini arttırırken aynı ülkelere Türkiye'den işçi gönderilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle, Avrupa'da görülen daralma Türkiye'yi Ortadoğu'da daha da aktif olmaya itmiştir. Hatta 1970 yılında Türkiye ile AET arasında Katma Protokol'ün imzalanmasından sonra o dönemde Millî Nizam Partisi (MNP) lideri olan Necmettin Erbakan Türkiye'nin Müslüman ülkelerle bir Ortak Pazar kurması gerektiğini savunmuştur. Erbakan aynı fikri ortağı olduğu CHP-MSP koalisyonu döneminde de tekrarlamış fakat bu proje hayata geçirilememiştir.⁶⁸ Türkiye'nin

⁶⁵ Demir, agm., s. 213-214.

⁶⁶ agm., s. 215-220.

⁶⁷ Sinkaya, agm., s. 85.

⁶⁸ Demir, agm., s. 215-220.

Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri petrol ve ticaret alanlarıyla sınırlı kalmamış petrol üreticisi Arap ülkelerinden Türkiye'ye 1970'li yıllarda başlayan sermaye akışı 1980 yılların sonlarında 1 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Bu sermayeyi sağlayan başlıca kuruluşlar İslami Kalkınma Bankası (İKB), Abu Dabi Fonu, Suudi ve Kuveyt Fonları olmuştur.⁶⁹ Bu çerçevede Türkiye İKÖ çatısı altında kurulan Türk İslam Bankası'na katılmış ve 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkan ödemeler dengesi ve kredi sorunlarına bir nebze de olsa çözüm üretmeye çalışmıştır.⁷⁰

Özetlemek gerekirse, 1960 ve 1980 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkileri üç ayak üzerine oturmuştur: petrol, ticaret ve sermaye akışı. Bunun sonucunda da Türkiye'nin bölgede bulunan Arap ülkelerle ekonomik ilişkilerinde 1960'lı yılların ikinci yarısında başlayan gelişme özellikle 1973 yılında yaşanan petrol şokundan sonra hızlanmıştır. Türkiye'nin ithal ikameci ekonomisinin petrole bağımlı olmasının yanı sıra özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan ekonomik kriz ortamı Türkiye'yi ABD ve Avrupa haricinde ticaretini ve sermaye akışını arttırabileceği alternatifler aramaya itmiş ve Ortadoğu bunun en önemli seçeneği konumuna yükselmiştir. Bu dönemde hemen hemen her hükümet tarafından geliştirilmeye çalışılan Türk-Arap ekonomik ilişkileri, muhalefette de karşılığını bulmuş ve özellikle bütçe görüşmeleri sırasında ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bunun en önemli örneklerinden biri Bülent Ecevit başbakanlığında kurulan CHP-MSP koalisyonunun 1974 yılına ait bütçesinin değerlendirildiği görüşmelerde CGP adına konuşan Mehmet Nebil Oktay'ın Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda hükümeti destekleyen ve bu durumun gerekçelerini şu sözlerle ifade eden konuşmasıdır:⁷¹

Türkiye'yi özellikle ilgilendiren Ortadoğu bölgesinde, son savaşın ortaya çıkardığı yeni askerî denge dışında, petrol silâhının meydana getirdiği denge değişikliği göze çarpmaktadır. Petrol ihracatçısı ülkeleri dünyanın en büyük döviz rezervlerine sahip kılma yolunda gelişen olaylar zinciri içinde, gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da İran'dan Yunanistan'a, komünist rejimle yönetilen kuzey ve Balkan komşularımızdan güney komşularımıza kadar bütün komşularımızın hızlı bir silâhlanma gayreti içinde buldukları gerçeğidir. Ortadoğu'da Türk hükümetlerinin izlediği politika da, daima devletler hukukuna ve Birleşmiş Milletler prensiplerine uygun olmuştur. Biz, Ortadoğu'da barış ve güvenliğin hüküm sürmesini istiyoruz. Kuvvet veya kuvvet tehdidi ile hiçbir ülkenin topraklarını genişletmesine rıza gösteremeyiz. Çeşitli tarihî bağlarla bağlı olduğumuz Ortadoğu ülkeleri ile

⁶⁹ agm., s. 218.

⁷⁰ agm., s. 217.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.05.1974, C.4, T.1, s. 611-613.

siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerimizin, Anayasamıza uygun bir çerçevede içinde, mümkün olan azamî ölçüde geliştirilmesinden yanayız. Büyük bir ekonomik güç haline gelmekte olan komşu ve müttefik İran'la ilişkilerimizin daha sıcak ve daha sıkı bir duruma getirilmesinin, hem güvenliğimiz, hem de ortak millî menfaatlerimiz açısından büyük önem taşıdığı kanaatindeyiz.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirme çabası muhalefet tarafından da kabul görmüş ve desteklenmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesini destekleyen muhalefet, ekonomik ilişkiler konusunda da söz konusu tavrını sürdürmüştür.

Sonuç

İki darbe arasındaki dönemde Türkiye'yi yöneten hükümetler siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu kadar dış politikada da pek çok krizle baş etmek durumunda kalmıştır. 1960 darbesinden sonraki dönemde AP'nin altı yıllık tek parti iktidarı (1965-1971) hariç ülkede kurulan hükümetlerin kısa ömürlü olması büyük bir yönetim ve istikrar sorununu beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu dönemde ordunun siyaset üzerindeki etkisi giderek artmış ve siyasal sistem darbelere açık bir hale gelmiştir. Sosyal alanda da 1968 yılından itibaren solun yükselişi ve bunun karşısında da sağ siyasetin karşı kutuptaki yerini almasıyla başlayan ve özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında bir iç savaş haline gelen olaylar ülkede binlerce insanın ideolojik sebeplerden dolayı hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye özellikle 1950'li yılların ortalarına kadar uygulanan liberal ekonomi politikalarından da vazgeçmiş ve planlı ithal ikameci ekonomik modeli benimsemiştir. Bu modelin en temel sorunlarından biri ise döviz ve petrole bağımlı olmasıdır. 1970'li yılların başına kadar petrol ithalatıyla ihtiyaçlarını gideren Türkiye, özellikle 1973 yılında yaşanan petrol krizinden sonra döviz rezervlerinin büyük bir kısmını petrole yatırmak zorunda kalmıştır. Bu durumun ülke ekonomisine olumsuz yansımaları olmuş ve 1970'lerin sonunda ülke ekonomisi derin bir krize yuvarlanmıştır. Bunun sonucunda Türkiye petrol zengini Ortadoğu ülkeleriyle özellikle 1963-1964 Kıbrıs Krizi'nin ardından siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir.

Bu çerçevede Türk dış politikasının iki darbe arası dönemdeki ana gündem maddesi ağırlıklı olarak Kıbrıs sorunu olmuştur. 1963 yılının sonunda patlak veren ve 1967 yılında tekrarlanan kriz 1974 yılında garantör ülkelerden biri olan Türkiye'nin adaya müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Fakat, Kıbrıs sorunu ve özellikle 1964'te gelen Johnson Mektubu Türk-Amerikan ilişkilerine darbe vurmuş ve Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin bu yalnızlığı ortadan kaldırmak amacıyla yöneldiği alanlardan biri de Ortadoğu'da bulunan Arap ülkeleri olmuştur. Özellikle 1965 yılında iktidara

gelen AP hükümetiyle başlayan süreçte Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni bir dönem başlamış ve Türkiye bu dönemde 1950'li yılların aksine Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki Ortadoğu politikasının dört temel bileşeni vardır: bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, Arap-İsrail çatışmasında Araplarla birlikte hareket edilmesi, Cezayir özelinde bağımsızlık hareketlerine destek verilmesi ve bölge ülkeleriyle özellikle 1970'lerin ilk yarısından itibaren ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi.

İki darbe arasındaki dönemde mecliste bulunan muhalefet partileri iktidarların Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkileri geliştirme çabalarına destek vermişlerdir. Diğer yandan Arap ülkeleri ile İsrail arasında sırasıyla 1967 ve 1973 yıllarında meydana gelen Altı Gün ve Yom Kippur Savaşları sırasında Türkiye'yi yöneten hükümetler Arap devletlerinden yana bir tavır alarak İsrail ve dolayısıyla ABD karşıtı bir politika izlemişlerdir. Bu politikalar muhalefet tarafından bütçe görüşmelerinde ele alınmış ve partilerin ideolojik farklılıklarına rağmen genel hatlarıyla desteklenmiştir. TBMM'deki muhalefet partileri Türkiye'nin çıkarlarının bu tarz bir politikayı gerektirdiğine vurgu yapmışlardır. Benzer bir şekilde meclisteki muhalefet partileri iktidarların, Cezayir özelinde ulusal bağımsızlık savaşlarından yana olan tavrına da destek vermişlerdir.

1960 ve 1980 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinin üç ana ögesi bulunmaktadır: petrol, ticaret ve sermaye akışı. Bunun sonucunda da Türkiye'nin bölgede bulunan Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinde 1960'lı yılların ikinci yarısında başlayan gelişme özellikle 1973 yılında yaşanan petrol şokundan sonra hızlanmıştır. Türkiye'nin ithal ikameci ekonomisinin petrole bağımlı olmasının yanı sıra özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan ekonomik kriz ortamı Türkiye'yi ABD ve Avrupa haricinde ticaretini ve sermaye akışını arttırabileceği alternatifler aramaya itmiş ve Ortadoğu bunun en önemli seçeneği konumuna yükselmiştir. Bu dönemde hemen hemen her hükümet tarafından geliştirilmeye çalışılan Türk-Arap ekonomik ilişkileri, muhalefet tarafından da desteklenmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin siyasi olarak kutuplaştığı ve bölündüğü bu süreçte, ideolojik farklılıkların yanı sıra uygulanan politikalara yönelik yaklaşım ve değerlendirme farklılıklarına rağmen, Türkiye'nin Ortadoğu politikaları konusunda iktidar ve muhalefet ortak bir paydada buluşmuştur. Sağ muhalefet İslamcı ve milliyetçi söylemlerle bu politikalara destek olurken sol muhalefet anti-empyrialist söylemlerle Ortadoğu politikasını desteklemiştir. Diğer bir deyişle, iç politikada meydana gelen kavga ve çekişmeler Türkiye'nin Ortadoğu politikasında karşılığını bulmamıştır.

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

- TBMM Zabıt Ceridesi (1962) Cilt (C.) 3 Toplantı (T.) 1, 19 Şubat.
(1964) C. 27 T.3, 23 Şubat.
(1965) C.40 T.4, 25 Mayıs.
(1967) C.13 T.2, 17 Şubat.
(1968) C.25 T.3, 20 Şubat.
(1969) C.34 T.4, 19 Şubat.
(1970) C.5 T.1, 23 Mayıs.
(1971) C.11 T.2, 20 Şubat.
(1972) C.21 T.3, 21 Şubat.
(1974) C.4 T.1, 22 Mayıs.
(1975) C.9 T.2, 21 Şubat.
(1976) C.16 T.3, 22 Şubat.
(1977) C.25 T.4, 25 Şubat.
(1979) C.10 T.2, 22. Şubat.
(1980) C.14 T.3, 22 Şubat.

Kitaplar ve Makaleler

- AHMAD Feroz (2010) *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul.
- ARMAOĞLU Fahir (2017) *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- AYDIN Suavi - TAŞKIN Yüksel (2017) *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BENĞİO Ofra (2009) *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, Erguvan Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV Korkut (2018) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, İmge Yayınevi, Ankara.
- DEMİR Yeşim (2009) 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 18-19, 209-227.
- DURAN Hasan – KARACA Ahmet (2013) 1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 1, s. 121-136.
- ERHAN Çağrı – KÜRKÇÜOĞLU Ömer (2006) Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler, *Türk Dış Politikası*, Baskın ORAN (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 796-801.

- FIRAT Melek (2006) Yunanistan'la İlişkiler, *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın ORAN , İletişim Yayınları, İstanbul, s. 716-767.
- FIRAT Melek – KÜRKCÜOĐLU Ömer (2006) Arap Devletleriyle İlişkiler, *Türk Dış Politikası*, Baskın ORAN (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 784-796.
- GİRGİN Kemal (2007) *Diplomatik Anılarla Dış İlişkilerimiz*, İlgı Yayıncılık, İstanbul.
- HALE William (2003) *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU Ali L. (1983) Turkey's Security and The Middle East, *Foreign Affairs*, Cilt LXII, Sayı 1, 157-175.
- KARPAT Kemal (2007) *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, İmge Yayınevi, Ankara.
- KAYNAR Mete Kaan (2017) *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÜRKCÜOĐLU Ömer (1972) *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, Barış Kitap, Ankara.
- LUNDESTAD Geir (2014) *East, West, North, South*, Sage, London.
- ORAN Baskın (2006) *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAMUK şevket (2014) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İř Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SANDER Oral (2006) *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara.
- SİNKAYA Bayram (2011) Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, *Adam Akademi*, Cilt XI, Sayı 1, 79-100.
- şENER Bülent (2013) 1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt CIII, Sayı CCV, 2013, 103-136.
- TURAN Ömer (2019) *1968: İyın, Devrim, Özgürlük*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TÜRKMEN İlter (2010) *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, BİLGESAM Yayınları, İstanbul.
- YENAL Oktay (2013) *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, İř Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ZÜRCHER Erik Jan (2013) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.